

חיים אתר (אפתקר): קורות חיים

18 בדצמבר 1902, נר שני של חנוכה, כ"ה בכסלו התרס"ב
נולד למשפחה חסידיית בזלטופול, אוקראינה, אחת מאותן עיירות יהודיות שרבות נכתב עליהן וניגונים
בקעו מחצרות החסידים שלהן.

1910

מתייתם מאמו, שהיתה רושמת מתווי רקמה ללוחות "מזרח" ולמעילי תורה. ממנה ירש את כשרון הציור,
ורישומי הרקמה שלה היו לדבריו שורשי עולמו האמנותי. מתגורר בבית סבתו וסבו החזן, ולומד בחדר
ובבית המדרש ("קלויז") של רב העיירה.

1914-1916

מצטרף לפועלים ואמנים יהודים שעבדו בקישוט בתי כנסת ורוכש מהם חיבה מיוחדת לאמנות יהודית.
שר כסולן במקהלה של ר' יוסלי החזן (יוסף ווהלינעץ), שאישיותו רבת-השפעה משכה חסידים רבים.
הניגונים שחיבר יוסלי החזן הוסיפו וצבעו את מצע התרבות היהודית העממית שממנה ינק. הוא ימשיך
לזמרם גם בעין-חרוד; לימים, בשיתוף פעולה עם המוזיקאי יהויכין סטוצ'בסקי, נרשמו זמירות אלה מפיו
וראו אור בדפוס.

1917

חבר בתנועת הנוער העברית "אגודת פרחי ציון". במסגרת זו מעבד ומביים מחזה על פי סיפורו של שלום
עליכם "פסח שנְשָׁבֵת" ("דער פארשטערטער פסח"), משחק את התפקיד הראשי בהצגה ואף מצייר את
התפאורות. מצייר ותולה במועדון דיוקן של הרצל – כנראה עבודתו הראשונה בציור – וסביבו סמאות
מצוירות באותיות עבריות מסולסלות. מתבלט גם בזמרת שירי עם יהודיים ושירי ציון, וכמדריך נוער רוקד
עם החניכים לצלילי ניגונים חסידיים.
בזלטופול פעלה גם גימנסיה שמשכה אליה תלמידים "אקסטרניים" מחוץ לעיירה, ואלה מביאים עמם
את הרוח הסוערת של ימי המהפכה ברוסיה ודיונים תוססים בנושאי ספרות, חברה ופוליטיקה. בחוגים
אלה מתקרב אפתקר האוטודידקט אל הספרות היידית והעברית, מרבה לקרוא, ורוכש השכלה שתזין
אותו בעתיד בבואו לעצב את אופיו של המשכן לאמנות בעין-חרוד.

1919

בעקבות הפרעות ביהודים בימי מלחמת האזרחים ברוסיה, מתארגנת קבוצת הגנה עצמית בחצר הרבי של
זלטופול, ואפתקר הוא אחד מפעיליה.

1922

חבר בתנועת "החלוץ" ברוסיה. בתום מסע מפרך של הברחת גבולות מגיע לארץ-ישראל ב־22 בנובמבר
תחת השם "יוסף גרינפלד", ומצטרף ל"חבורת העמק" בבלפוריה. בדרכו לארץ יזם פעולות תרבות
ומקשט את מקומות ההתכנסות במוטיבים יהודיים.

1923

מצטרף ל"גדוד העבודה" בעין-חרוד. עובד במאפייה ובמטבח שלידי המעיין, משם בוקע קולו הרם בשירת
ניגונים חסידיים.

1924

בלי כל הכשרה מוקדמת מתחיל לצייר בשעות היום, ובלילות ממשיך לעבוד במאפיייה. את עבודותיו הוא יוצר במתחם שבנה לעצמו מקירות עשויים שק, כך שראשו יבלוט מעליהם והוא יוכל להביט בנוף בלי לחשוף את ציורו.

מעצב כותרת לביטאון *מבנים* ואותיות *לומן עין־חרוד* ולעיתונים נוספים. מתחיל קשר רבי־שנים עם מנחם שמי, שהיה לידידו הקרוב, ועם משה מוקדי, שמצייר בשנה זו את דיוקנו. ממשיך לקרוא וללמוד פרקים בתולדות האמנות. מתחיל לאסוף רפרודוקציות של עבודות אמנות, שהיו יקרות מציאות באותם ימים, ומקים ארכיון רפרודוקציות של יצירות מופת. הללו עוברות מיד ליד בין אמני הארץ כ"אקדמיה ניידת", והיום הן שמורות בספריית המשכן לאמנות. מקים משפחה עם הדסה לבית ברודסקי־בנארי. נולד ארי, בנם הבכור.

1925

בונה לעצמו סטודיו בסוכת נצרים, בין עצי האקליפטוס שליד המעיין. מצייר את נופי הגלבוה והעמק, וציורים ראשונים בצבע שמן. מעצב תפאורה להצגה של קבוצת הפלחה בעין־חרוד. ממשיך לעבוד במאפיייה בלילות לצד דוד (דוידקה) נבות, בן־עירו שלמד אמנות בווינה, ובבקרים שניהם מציירים, איש־איש בחדרו. הוויכוחים הערים בנושאי אמנות שבוקעים בשעות הלילה מהמאפיייה, נטבעים בהווי של עין־חרוד. רוקם קשרים הדוקים עם מבקר האמנות גבריאל טלפיר. מוֹרָה לגננות ולמטפלות את חשיבות היצירתיות להתפתחות הילד, וממליץ לעודד את הילדים ליצור בחומרים פשוטים המצויים בסביבתם, כגון אבנים, עצים ושברי זכוכית. מארגן תערוכת ציורי ילדים, ראשונה מסוגה ביישוב העברי בעמק.

1926

תערוכת ציורים של חיים אפתקר ודוד נבות מוצגת בעין־חרוד. מציג שתי עבודות של נוף וטבע דומם בתערוכת "מגדל דוד" של אגודת אמנים עברית בירושלים. מכאן ואילך ישתתף דרך קבע בתערוכות האגודה. יוצר ציורי נוף עתירי צבע, שאותם ישמיד כעבור כמה שנים בייסורים של ספק ואי־השלמה. נולד שורי, בנם השני של הדסה וחיים אפתקר.

1927

רחל כצנלסון־שזר מבקרת בעין־חרוד ובסטודיו של אפתקר ומתרשמת ממנו ומהשתקעותו באמנות; ביומנה היא כותבת, שבמקום בד לציור הוא משתמש בשקים ישנים, ואת הצבעים הוא משיג בקושי רב בעזרת ועדת התרבות.

1928

זוכה להכרה כאמן בעין־חרוד, ומוקצב לו סכום כסף לרכישת חומרי ציור. בפרטיכל האספה נכתב: "צריך להשתדל לסדרו בעבודה שתתאים לצורכי עבודתו באמנות (החלטה זו אינה מחייבת את סדרן העבודה)". ההקצבה מדווחת גם להסתדרות.

1931

לקראת העלייה ליישוב הקבע בגבעת קומי, מתחיל לבנות לו צריף־סטודיו במוידין, מפסולת וחומרים שאסף לשם כך (בצריף זה נשמרו רוב עבודותיו עד יומו האחרון). מתמקד מכאן ואילך בעיקר בציור דיוקנאות. לבקשתו מקבל מכתב ממאיר דיזנגוף, המאשר כי חיים אפתקר הוא אמן ישראלי שהציג בתערוכת מוזיאון תל־אביב ובכך מסייע לו בסלילת דרכו ליציאה להשתלמות בפריז. במכתב נוסף מצרף דיזנגוף את כתובתו של מארק שאגאל בפריז, שיוכל לעזור לו בהשתלמות אמנותית.

1932

מצייר דיוקן עצמי ראשון בהשפעת רמברנדט. בעקבותיו יצייר דיוקנאות עצמיים רבים, בין השאר בהשפעת ון גוך, סזאן וסוטין. מעצב את דף השער של *גזית*, *כתב-עת לתרבות ואמנות*, שימש במה לאמנות עכשווית חדשה, ואף מחתים מנויים ביישובי העמק.

1933

בעקבות התערוכה "קבוצת אמנים מודרנים" המוצגת בתל-אביב, כותב אפתקר לדיזנגוף: "לו היה ביכולתי ובאפשרותי לעבור את כל הערים והעיירות שברוסיה ובאוקראינה ולאסוף את כל הלובק היהודי מבתי הכנסיות בנויי עץ הישנים, את כל הפרסקות העבריות שהתבטאו באריות וצבאים בכל מיני פיתוחי עץ וציורים, ולרכז את זה על מקום אחד ולהראות לאמנים ולציירים היהודים עצמם מה שיש להם, אז לא היו צריכים לנסוע לבקש ולחפש את נשמתם פריזה".

יוצא להשתלמות אמנותית בת כמה חודשים בפריז, שבמהלכם הוא מבקר בתערוכות, במזיאונים ובסדנאות אמנים. הלובר מדהים אותו בעושרו, וניטע בו הרעיון להקים מוזיאון לאמנות בעין-חרוד. עם שובו לארץ הוא מרצה, לבקשת חברי הקיבוץ, על חויית הביקור בפריז בדגש על עולם האמנות, ומתגלה בכושרו המיוחד לספר סיפורים ולהמחיש את מצוקותיהם ושמוחתיהם של יהודי הגולה.

1934

מתחיל לעצב תפאורות לסדר פסח בחדר האוכל, שאותן ישרים בשנות ה-40. התפאורות מעוטרות במוטיבים מסורתיים של תפוחות וחיות אגדיות, שמקורם בכתבי-יד יהודיים עתיקים וביצורי בתי כנסת – מוטיבים שנמסרו מדור לדור, עם זיקה למגזרות נייר עממיות. בעבודתו הוא משלב גם אֶזכורים סגנוניים של אמני האוונגרד היהודי המזרח-אירופי ושל ממצאי אמנות עברית עתיקה מהארץ. קישוטי פסח שלו, המכסים מדי שנה את קירות חדר האוכל, נתלים על פי הוראותיו עד היום.

1936

אספת החברים מאשרת לאפתקר ולמלחין שלום פוסטולסקי לעבוד רק חצי יום ולהתמסר בשאר הזמן ליצירה, מתוך הכרה בתנאים הנחוצים ליצירה אמנותית. אפתקר מעלה בפני האספה את הרעיון להקים "חדר אמנות" לתצוגות קבועות ומתחלפות, עם פינה לספרות יפה בעברית, יידיש, רוסית וגרמנית ופינה נוספת להשתקעות היחיד ביצירה. הרעיון מתקבל מתוך הכרה בחשיבותה של האמנות בחיי האדם, ואפתקר מתמסר למימושו עד נסיעתו הבאה לפריז.

1937

מציג תערוכת יחיד ראשונה מעבודותיו בקיבוץ, המוצגת בהמשך ביישובים נוספים ובבית ברנר בתל-אביב, שם היא זוכה להערכה בחוגי אמנים וסופרים כשאל טשרניחובסקי, יצחק פרנקל (יו"ר אגודת האמנים) ואריה נבון.

בסוף אפריל יוצא בשליחות הקיבוץ לפריז בברכת דוד מלץ (סופר וחבר עין-חרוד), שמציין כי הנסיעה מיועדת "לשם רכישת ערכים רוחניים שהם צורך בחיי הקיבוץ". קושר קשרי ידידות עם אמני אסכולת פריז היהודים ומושפע מסגנונם האקספרסיבי, ובייחוד מזה של חיים סוטין. את מעט הפרוטות שקיבל למחייתו הוא חוסך כדי לרכוש יצירות של אמנים יהודים למוזיאון ההולך ומוקם בקיבוץ.

1938

בעת שהותו בפריז נפתחת בעין-חרוד "הפינה האמנותית", עם תערוכה ובה ציור אחד המיוחס לוון גוך שרכש אפתקר בפריז, ורפרודוקציות של ציוריו. באיגרת לכבוד הפתיחה כותב אפתקר לחברים: "ביסודה של עין-חרוד קיבלנו על עצמנו דבר גדול מאוד, גם למעננו וגם למען ילדינו, הבאים לרשת את אוצרותינו

הרוחניים ולהמשיך על יסוד זה את בניינה. לכן מחויבים הננו להעמיק ולהעמיק את היסודות הרוחניים של חיינו, לחנך את עצמנו תוך חיים באמנות, כי אם לא זאת – נשקע תוך קטנות החיים והיא תכריע אותנו". לאחר חודשים מספר מוסב שמה של "הפינה" ל"משכן אמנות (לכינוס וליצירה)", ומוקמת ועדה בהשתתפות אהרון ציזלינג, דוד מלך, נחום בנארי וחברים נוספים, שקובעת תוכנית פעולה למוזיאון ובו ציורים ופסלים של אמנים יהודים; גרפיקה, רישומים ותחריטים; כלים ותשמישי קודש יהודיים; וספריית אמנות. באספת הקיבוץ באותה שנה נקבע כי "אפתקו עובד לפי החלטת האספה שלושה ימי עבודה בשבוע", ואת השאר הוא מקדיש לנושאי האמנות.

1940

מציג תערוכת יחיד במוזיאון תל־אביב. משתתף ב"תערוכת הארבעה" במוזיאון תל־אביב עם מנחם שמי, צבי שור ומרדכי לבנון. המשכן לאמנות עובר לצריף גדול יותר, שאליו מצורף חדר לספריית אמנות. מבסס את קשריו עם אישים מרכזיים בעולם האמנות כמרדכי נרקיס (מנהל בית הנכות בצלאל, לימים מוזיאון ישראל בירושלים) ומבקר האמנות חיים גמזו (לימים מנהל מוזיאון תל־אביב).

1941

לרגל תערוכתו של יוסף זריצקי במוזיאון תל־אביב, חיים גמזו מזמין את אפתקו לכתוב עליו (לימים, לאחר מותו של אתר, הספיד אותו זריצקי בשם קהילת האמנים ואף נשא דברים לזכרו בפתיחת תערוכה במלאת שנה למותו). מארגן תערוכה, ראשונה מסוגה בארץ, להמחשת הזוועות המתרחשות באותם ימים באירופה, ובה מסמכים, דברי ספרות, סמלים ויצירות אמנות. רבים מחומרים אלה יימסרו לימים לבית יצחק קצנלסון בקיבוץ לוחמי־הגטאות. משתתף בתערוכה הכללית של אמני ארץ־ישראל בבית הבימה, תל־אביב.

1942

המשכן עובר לחדר ייעודי בצריף עץ, שעליו כותב אפתקו: "במעלה הגבעה בעין־חרוד, בצריף ישן, שוכן המשכן, המכנס בתוכו ראשית אוצרות אמנות בציור, בפיסול ובמלאכת יד, אשר רק בחלקם יוצג כאן מחוסר מקום בחדרים המעטים ובפרוזדור הצר". בערב פסח מוקצה למשכן מקום מרווח יותר, של שלושה חדרים, המאפשרים להציג את מרבית האוסף. הוא נפתח דרך קבע בשבתות וחגים וגם לביקורים מיוחדים. אפתקו לוקח חלק בחידוש ועיצוב מסכות החגים בקיבוצים, וכותב על ייחודם של חגי ישראל המשתפים את הקהילה כולה: "אינני יכול לוותר אפילו על שורה אחת של פיוט בתפילות. [...] אך עם זאת צריך ליצור משהו חדש ומיוחד, עם שירה ונגינה".

1943

משתתף בתערוכה הכללית של אמני ארץ־ישראל בגלריה לאמנות ובתערוכת "הפורטרט" בבית הבימה, וזוכה בפרס דיזנגוף של עיריית תל־אביב.

1944

משתתף בתערוכה הכללית של אמני ארץ־ישראל בבית הבימה, תל־אביב. אימי המלחמה וחורבן העולם היהודי מזעזעים את אפתקו, האומר בכנס תרבות: "נדמה לי כי חורבן הגולה בימינו, חורבן כל מקדשי המעט וחורבן חיי היהודים, הוא גדול יותר מאשר חורבן שני בתי המקדש בשעתם". את בתי הכנסת המעוטרים מעץ הוא הוא מתאר כביטוי של הרוח היהודית, לא רק בית תפילה אלא יצירה קולקטיבית.

1945

מציג מעבודותיו בצריף המשכן בעין־חרוד, יחד עם אהרון גלעדי ואבשלום עוקשי.

1946

מְעַבְרַת את שמו מאפתקרא לאתר. פותח סדנה לציור ("סטודיה") הפונה בעיקר לבני נוער, ומעלה בפני אספת החברים את חשיבותה בעיצוב אופיים של החגים בארץ, בציור, בקישוט וביצירת מסורת ותוכן: "ציור מכניס את האדם לחשוב על סדר. יש הרבה שטחים שאנו מחויבים להנחיל לדורות הבאים". עוד בחזונו: "לא רחוק היום בו יקום ליד המשכן גם בית ספר לציור ופיסול, שהמשכן לא יישאר רק אוסף לראווה או לתצוגה כי אם חי עם המתרחש, שופע מקרבו כוחות מעוררים ומוסיף דם חדש, רענן, מקרב הדור הצעיר בתוכנו, המגלה סימנים רבים לגישה ותפיסה בריאה באמנות". נעצר על ידי הבריטים ב"שבת השחורה", יחד עם עוד חברים מעין־חרוד. מצייר מאות רישומי פחם של חבריו במחנה המעצר ברפיח. לוקח חלק בהקמת ארגון אמני הקיבוץ המאוחד (בשנים 1946-1951), ובהנחיית סמינר הארגון בקיבוצים גבעתי-השלושה, גבעתי-ברנר, נען ועין־חרוד.

1947

ערב מלחמת העצמאות נערך טקס הנחת אבן־הפינה לבניין החדש של המשכן לאמנות, שבנייתו נמשכת בימי המלחמה. גודל הבניין ומיקומו נקבעו בחזונו של אהרון ציזלינג וחברים נוספים, ואדריכלו הוא שמואל (מילק) ביקלס. את אופיו המוזיאלי קובע אתר: "לא על מקוריות תושלת דרכו כי אם על אוסף שיטתי ומתמיד, שיתחלק למדורים כמו התנ"ך בציור ובפיסול, חיי היהודים בגולה, העבודה בישראל, פרעות והגנה בישראל, נוף הארץ, ציורי ילדים". מנחה סמינר לאמני הקיבוצים בקיבוץ אלונים, יחד עם יוסף זריצקי ורודי להמן. כותב, בכתב העת *מבנים*, על אופיה הייחודי של האמנות היהודית, ומציין אמנים שנשאר קשורים לעולם היהודי גם לאחר שפנו לכיוונים מודרניים יותר, ביניהם מאוריצי גוטליב, שמואל הירשנברג ומאוריצי מינקובסקי, ואת ציירי אסכולת פריז היהודים שלכדו בעבודתם את רוח הזמן. מתחיל לעבוד על סדרת ציורים של נתחי בשר מדממים ועופות שחוטים, שתעסיק אותו עד יומו האחרון. השראה ראשונית לציורים אלה באה מציורו של רמברנדט *השור השחוט* (1665), שראה בלובר, אך המטען הסמלי הנישא בהם מהדהד בעיקר את ציוריו של סוטיין בנושא זה.

1948

ב־25 באוקטובר 1948, שמחת תורה תש"ט, בעיצומה של מלחמת העצמאות, נערך טקס חנוכת האולם הראשון של המשכן לאמנות, בנוכחות אורחים מעטים, בשל הנסיבות והמצב הבטחוני. אתר, ראשון הדוברים, מספר את תולדות המשכן ומציגו כבית גנזים לאוצרות הרוח היהודית: "עלינו לפדות ולהציל את אוצרות הרוח היהודית הפזורים בתבל כולה: בספרות, בתיאטרון, בפיסול ובציור, זהו צו השעה, צו הזמן". ביומן הקיבוץ נכתב: "החברים והאורחים התפזרו בהרגשה שהונח כאן יסוד ליצירה שערך לה לדורות".

1949

משתתף בתערוכת אמני ישראל במוזיאון היהודי, ניו־יורק.

1950

לוקח חלק בהקמת איגוד המוזיאונים בישראל.

1951

ב־7 ביולי 1951 נחנך האולם השני של משכן לאמנות בתערוכה של מארק שאגאל, שאף הגיע לפתיחה. בטקס אומר אהרון ציזלינג: "כל זה נתאפשר הודות לאתר. מבלעדיו לא היה קם המשכן". אתר מוסיף כי "בלי שיפעם בתוכנו הלב, לא יהיה ערך למשכן". החברים מעידים על שעות של התרוממות רוח שחוה אתר, שחלומה התגשם. לתערוכה – שאליה הגיעו 20 אלף מבקרים – לא באים רק כדי לראות ולהבין, אלא גם כדי להרגיש, הוא מסביר: "שאגאל מצייר ברגש ולא לפי חוקי ההיגיון. הוא כותב שירה בצבע, במכחול, ובכלל אין לבטא במילים את תוכן תמונותיו. לכן אין אני פונה אל ההיגיון שלכם – אני מדבר אל הרגש, אל הלב, אל הדמיון". משתתף בתערוכת אמני ישראל במוזיאון תל־אביב.

1952

משתתף ב"תערוכת הציור והפיסול בישראל" במלאת עשרים שנה להקמת מוזיאון תל־אביב. זוכה בפרס האחים ירושלמי על ציורו ראש ילדה.

1953

שבועות ספורים לפני מותו, מבקר בתל־אביב אצל נחום גוטמן, שרושם את דיוקנו. רוכש מגוטמן תחריטים של דמויות תנ"כיות לאוסף המשכן. ביום השנה העשירי למרד גטו ורשה, כשהוא חולה מאוד, עוזר בהכנות לפתיחת המוזיאון בבית לוחמי־הגטאות. אנשי המוזיאון מגיעים אליו לעין־חרוד לקבלת ייעוץ בהכנת התערוכה. ימים ספורים לפני מותו, מתחנן אתר: "הביאוני הביתה, גם ביד אחת אצייר".

19 באפריל 1953, ב' באייר תשי"ג

נפטר בבית חולים בילינסון בפתח־תקוה. נקבר בבית העלמין בעין־חרוד.

בחוברת שרואה אור לרגל שלושים למותו של אתר, כותב אהרון ציזלינג: "סבורני שלא אגזים, לא אעשה שקר בנפשי אם אומר בפשטות: איני מכיר איש, איני יכול לקרוא בשם איש מה'הולכים מאתנו' ובהם אהובים ויקרים עלי מאוד אישית – שכה ישתנה (ממש!) בהיעדרם נופה ודמותה של עין־חרוד, כבהיעדרו של חיים אתר".

1954

תערוכת זיכרון לחיים אתר מוצגת במשכן לאמנות בעין־חרוד, בבית הנכות בצלאל בירושלים, במוזיאון תל־אביב, בקיבוץ יגור ובמוזיאון לאמנות בחיפה. נבחר להשתתף בביאנלה הבינלאומית ה־27 בוונציה. עבודותיו מוצגות בתערוכות יחיד ובתערוכות קבוצתיות בארץ ובעולם.

1959

נחנך חדר אתר במשכן לאמנות, עם תערוכת קבע מציוריו.